

GROBOWCE KOPUŁOWE W TRACJI (V–III wiek p.n.e.)

THOLOS TOMBS IN THRACIA (5TH–3RD CENTURY BC)

Jerzy Hatlas

Biblioteka Uniwersytecka, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Ratajczaka 38/40, 60–967 Poznań, Poland

ABSTRACT. The article is aimed at presentation of the most important views on genesis and distribution of tholos tombs in ancient Thrace. There have been 34 such monuments discovered to date. They were not only the last-resting place for local aristocracy but played also a significant sacral role in the light of religious, mythological and eschatological beliefs of ancient Thracians.

Wiadomo powszechnie, że grobowce kopułowe w swej klasycznej i najbardziej dojrzałej formie wykształciły się w XVI w. p.n.e. na obszarze kultury mykeńskiej¹. Jednakże znamy je także z innych terytoriów, takich jak: Kreta, Tessalia, Cyklady, Azja Mniejsza, Etruria, Krym oraz Tracja².

Sama nazwa „grobowiec kopułowy” wywodzi się z formy przekrycia centralnej, okrągłej, komory grobowej. Niejednokrotnie w literaturze fachowej można spotkać się zamiennie z terminem „grobowiec tolosowy”. Jednakże pojęcia te nie są całkowicie tożsame. W przypadku bowiem grobowca tolosowego komora grobowa jest, co prawda, w kształcie koła, ale przekrycie może być różne (płaskie, kopuła) lub też może go nie być wcale.

Odkrycia oraz badania nad interesującym nas typem konstrukcji sepulkralnej na obszarze zamieszkałym w starożytności przez plemiona trackie trwają już od połowy XIX w. (dokładnie od roku 1851, kiedy rozkopano kurhan w miejscowości Rozovec [Rahmanli])³. Jako prekursorów profesjonalnych badań archeologicznych należy wymienić przede wszystkim dwóch Czechów – braci K. i Ch. Škorpilów⁴. Kolejne wielkie nazwiska

¹ Ang. „Tholos tomb” (pl. „Tholos tombs”), niem. „das Kuppelgrab” (pl. „die Kuppelgräber”), bulg. „Kupolna grobnica (pl. „Kupolna grobnica”), tur. „Kubbeli Mezar” (pl. „Kubbeli Mezarlar”).

² Mansel 1943, s. 41–48; Mikov 1955, s. 15; Akyurt 1998, s. 117.

³ Patrz: tab. I: 1. Niedawno zarys historii badań nad grobowcami trackimi w Bułgarii został całościowo opracowany (Ruseva 2000, s. 19–31), dlatego też niniejszy wybór ma jedynie zasignalizować najważniejsze wydarzenia. Cenne są też dwa inne opracowania dotyczące historii archeologii trackiej: Kitov, Agre 2002, s. 37–52 oraz Ovčarov, Bogomirova 2001.

⁴ Škorpil 1898.

to V. Mikov oraz B. Filov⁵, oni pierwsi uważali, że trackie grobowce kopułowe pochodzą genetycznie od konstrukcji mykeńskich⁶. W 1942 r. wyszło drukiem dzieło K. Bittela⁷, w którym to pojawiła się nowa teza, iż grobowce kopułowe w Tracji nie mają związku z obiektami mykeńskimi. Zdaniem tego badacza powstały one samodzielnie i niezależnie od nich i były efektem rozprzestrzeniania się na terytorium Tracji dolmenów, z którymi widział on wyraźny związek⁸. W ten to właśnie sposób sformułowano dwie podstawowe hipotezy dotyczące pochodzenia grobowców kopułowych w Tracji: allochtoniczną oraz autochtoniczną. Kolejnym badaczem szczególnie godnym wymienienia jest też Turek A.M. Mansel⁹, który prowadził wykopaliska na obszarze Wschodniej Tracji¹⁰.

Po II wojnie światowej rozpoczął się w bułgarskiej nauce archeologicznej tak zwany „okres dogmatyczny”, który trwał do końca lat sześćdziesiątych minionego stulecia¹¹ i który mocno odcisnął swe niekorzystne piętno na kolejnych pokoleniach trakologów. Działał w tym czasie nadal V. Mikov. Wielkim wydarzeniem naukowym stała się napisana przez niego praca dotycząca grobowca kazanłyckiego¹², przetłumaczona wkrótce na kilka języków obcych¹³. Jednak po pewnym czasie uczony ten – zapewne wyłącznie z pobudek politycznych – całkowicie zmienił (lub został do tego zmuszony) swoje dotychczasowe zapatrywania na genezę grobowców kopułowych na obszarze Bułgarii oraz w europejskiej części Turcji. Doszedł on bowiem do wniosku, że w Tracji grobowce kopułowe rozwinęły się wyłącznie na miejscowym podłożu i stanowiły następny etap ewolucji starszych czasowo grobowców skalnych i dolmenów¹⁴. W ten sposób V. Mikov ugruntował na długie lata drugie podstawowe stanowisko w nauce bułgarskiej, dotyczące pochodzenia grobowców kopułowych na obszarze antycznej Tracji.

Od początku lat 70. XX w. wykopaliska archeologiczne na terenie Bułgarii nabrały tempa. Rozpoczął się wtedy, trwający do tej pory, tak zwany okres analityczny

⁵ W czasie II wojny światowej pełnił on przez dość długi czas funkcję premiera Bułgarii. Po jej zakończeniu B. Filov (w bibliografii odnotowywany niejednokrotnie jako Filow) został stracony, a jego nazwisko z powodów politycznych poddano *damnatio memoriae*. Natomiast wszelkie poglądy tego badacza ostro krytykowane, często w sposób całkowicie bezmyślny i zupełnie bezzasadny (Kitov 1999a, s. 48).

⁶ Wszystkie grobowce kopułowe z obszaru Tracji interpretowano początkowo jednoznacznie jako wyłącznie trackie. Obecnie jednak w stosunku do niektórych obiektów położonych nad Morzem Czarnym, w bezpośrednim sąsiedztwie licznie rozszanych tutaj kolonii greckich, należy zachować daleko posuniętą ostrożność, czy pochowani tam zmarli to rzeczywiście Trakowie czy też może Grecy lub Scytowie. Także grobowiec kopułowy w miejscowości Malko Belovo znajduje się w pobliżu zamieszkałego przez Greków Emporion Pistiros, co może wzbudzać poważne niejasności co do etnicznego pochodzenia osoby spoczywającej w tym grobowcu. Takie podejście do tego problemu znalazło swe odbicie także w tytule niniejszego artykułu (patrz też w bibliografii: Theodossiev 2002).

⁷ Bittel 1942.

⁸ Bittel 1942, s. 93.

⁹ Szczególnie znaczenie dla naszej problematyki ma jego praca z roku 1943.

¹⁰ „Wschodnia Tracja” to oficjalny termin na określenie europejskiej części Turcji.

¹¹ Kitov, Agre 2002, s. 46–49.

¹² Patrz: tab. I: 9.

¹³ Mikov 1953.

¹⁴ Mikov 1955.

w nauce archeologicznej, który wiązał się z zupełnie nowym myśleniem¹⁵. Odkrywano oraz opracowywano kolejne grobowce. W roku 1972 zorganizowano w Sofii „Pierwszy Międzynarodowy Kongres Trakologiczny”. Powstały też nowe opracowania poświęcone prahistorycznemu budownictwu sepulkralnemu¹⁶. Wielu uczonych ówczesnych, jak i badaczy współczesnych młodego pokolenia, w swych badaniach zajęło się grobowcami lub przynajmniej zahaczało o problematykę sepulkralną w Tracji. Dla przykładu można wymienić takie nazwiska, jak: M. Čičikova, M. Domaradzki, T. Gerasimov, A. Fol, V. Fol, D. Gergova, L. Getov, Z. Gočeva, G. Kitov, M. Ruseva, T. Stojanov, N. Theodossiev, J. Váleva, I. Venedikov i wiele innych. Na znacznie mniejszą skalę problem trackich konstrukcji grobowych stał się przedmiotem zainteresowania badaczy tureckich. Oprócz wspomnianego już wyżej A.M. Mansela, który po wojnie prowadził wykopaliska między innymi w Bitynii, odnotować należy przede wszystkim S. Onurkana. Cennym wkładem jest też opracowanie obecnego dyrektora muzeum w mieście Kırklareli – Zülküfa Yilmaza, dotyczące kurhanów nie tylko z okolic tego właśnie miasta, ale i z całego regionu¹⁷. Natomiast prace autorów spoza Bułgarii oraz Turcji poruszają problematykę grobowców trackich bardziej ogólnikowo, niejednokrotnie marginalnie, przy okazji szukania analogii z innymi obszarami. Niektóre jednak z nich są bardzo przydatne ze względu na ogólną teorię dotyczącą budownictwa sepulkralnego w starożytności¹⁸.

Zasięg występowania grobowców kopułowych w Tracji ogranicza się według obecnego stanu badań do terytoriów dwóch państw: Bułgarii oraz Turcji. Jak dotąd nie odkryto bowiem żadnego takiego obiektu na północnych rubieżach osadnictwa trackiego¹⁹, na obszarze litoralnym obecnej Rumunii, choć z terenów tych znamy zaawansowane technicznie konstrukcje sepulkralne tak zwanego macedońskiego typu²⁰. Najdalej na północ wysunięte grobowce kopułowe znajdują się zatem w pobliżu Kawarny²¹ na wybrzeżu Morza Czarnego, a w głębi lądu w miejscowości Jankovo²². Wschodni zasięg wyznacza natomiast miejscowość Kutluca w zachodniej Bitynii²³. Najbardziej wysunięte na południe grobowce kopułowe odnotowane są mniej więcej na szerokości geograficznej Adriopolu²⁴, natomiast na zachodzie sięgają one górnego biegu rzeki Maricy.

¹⁵ Kitov, Agre 2002, s. 49–52.

¹⁶ Dla przykładu: *Megalitite v Trakija* (1976) oraz *Megalitite v Trakija* (1982), gdzie ponownie poruszony został domniemany związek dolmenów oraz grobowców skalnych z konstrukcjami kopułowymi.

¹⁷ Yilmaz 1996.

¹⁸ Dla przykładu można tutaj odnotować takie nazwiska jak: R.F. Hoddinott oraz St. Steingraber. Inne cenne dzieła natury bardziej ogólnej cytuje M. Ruseva (2000).

¹⁹ Na terenach zamieszkałych wówczas przez plemię Getów odnotowujemy za to przepiękny grobowiec z przekryciem kolebkowym w miejscowości Sveštari.

²⁰ W miejscowości Doi Mai, niedaleko Mangalii (Preda 1962; Irimia 1984, s. 67–72; Gergovescu, Lascu 1995, s. 42–45; Gergova 1996, s. 52).

²¹ Patrz: tab. I: 17–20.

²² Patrz: tab. I: 12–13.

²³ Patrz: tab. I: 21. Obiekt ten zlokalizowany jest już w Azji Mniejszej, ale powszechnie zalicza się go do grona zabytków trackich.

²⁴ Patrz: tab. I: 2, 4, 5, 7, 14, 15, 30.

Do chwili obecnej z obszaru zamieszkałego niegdyś przez plemiona trackie znamy 34 grobowce kopułowe²⁵. Obiektem specyficznym natomiast jest konstrukcja usytuowana w kurhanie Ostruša Mogila²⁶. W tym przypadku mamy do czynienia już nie z grobowcem, ale z kompleksem grobowo-kultowym, złożonym z pięciu pomieszczeń czworokątnych oraz jednego okrągłego. Centralna komora grobowa została wykonana tutaj z olbrzymiego, monolitycznego bloku kamiennego, w którym wycięto też łożo pogrzebowe. Ponieważ, jak wyżej wspomniano, jedno pomieszczenie w kurhanie Ostruša Mogila jest okrągłe i według wszelkiego prawdopodobieństwa przekryte zostało kopułą, zatem konstrukcję tę można również wariantowo odnieść do grobowców kopułowych w Tracji. Natomiast należy wykluczyć z tego zbioru obiekt znajdujący się w pobliżu wsi Dunavci („Zaprianova Mogila”)²⁷, którego konstrukcja oraz sposób budowy są niezwykle proste i dlatego, moim zdaniem, powinien być on przyporządkowany gronu konstrukcji prymitywnych (pseudogrobówców)²⁸. Z tych samych powodów należy odrzucić także budowle sepulkralne znajdujące się w miejscowościach: Miromir²⁹, Liljače³⁰, Dolna Rosica – kurhan nr 2³¹ oraz Aladžov Chan koło wsi Prestoj (Trevensko) – kurhan nr 1³² – co jest wbrew opinii niektórych badaczy³³. Jak zatem widzimy, zaliczenie niektórych konstrukcji sepulkralnych do grona grobowców kopułowych lub też uznanie ich za pseudogrobówce nie jest wolne od polemik. Z zupełnie innego natomiast powodu pomijam kurhan znajdujący się w pobliżu dworca kolejowego Filipovo w mieście Płowdiw. Tutaj komora grobowa została przekryta co prawda kopułą pozorną, ale jej kształt nie jest okrągły, a czworokątny³⁴.

Największą jednak zagadkę stanowią dwa obiekty znajdujące się w paśmie górskim Strandży, w pobliżu Malko Tirnovo, zaledwie kilka kilometrów od obecnej granicy bułgarsko-tureckiej. Są to budowle z Propada³⁵ oraz Miškova Niva³⁶. W tym przypadku problemem jest zarówno sama konstrukcja, jak i przede wszystkim chronologia. Wszystkie bowiem znane dotąd grobowce kopułowe z terytorium współczesnej Bułgarii oraz Turcji są datowane w przedziale chronologicznym V–III w. p.n.e.³⁷ Materiału jednoznacznie

²⁵ W roku 1998 (w liście datowanym na 21 listopada 1998 r.) otrzymałem od G. Kitova informację, iż latem tego roku rabusie grobów (*imaniari*) odkryli dwa mocno zniszczone grobowce kopułowe w okolicach Płowdiw. Jednakże była to tylko wiadomość zasłyszana, a dane te nie zostały potem zweryfikowane przez archeologów.

²⁶ Patrz: tab. II: 1.

²⁷ Kitov 1996d, s. 1; 1995, s. 57.

²⁸ Hatlas 1997, s. 314 nr 21; 2002b, s. 487 nr 24, s. 490 nr 10; Kitov, Agre 2002, s. 147. Wiele cennych informacji na temat tego obiektu otrzymałem od Julija Stojanowa z Sofii, któremu w tym miejscu pragnę serdecznie podziękować. Podobne wyrazy wdzięczności składam Feriŝtah Soykal Alanyali z miasta Eskişehir za dane dotyczące prehistorycznego i antycznego budownictwa sepulkralnego z terenu Anatolii.

²⁹ Ovčarov 1961, s. 67.

³⁰ Bučinski 1952, s. 364, 365; Ovčarov 1961, s. 67.

³¹ Ovčarov 1961, s. 61–67.

³² Kojčeva 1994, s. 91.

³³ Na przykład: Ovčarov 1961, s. 67.

³⁴ Botuŝarova, Kolarova 1961.

³⁵ Patrz: tab. III: 1.

³⁶ Patrz: tab. III: 2.

³⁷ Jeśli nie uwzględnimy grobowca z kurhanu Kuchata Mogila z Anchialus (obecnie Pomorie), datowanego na okres rzymski (Petrov, Venedikov, Kuzupov 1960).

datującego tutaj brak. Od chwili rozkopania tych budowli były one datowane na okres rzymski (Propada – II w. n.e., a Miškova Niva na II–III w. n.e.). Jednakże ostatnio taką chronologię podała w wątpliwość M. Ruseva³⁸. Zdaniem tej badaczki konstrukcje sepulkralne z Propada oraz Miškova Niva mogą być odniesione równie dobrze do znacznie wcześniejszego okresu, czyli do przedziału chronologicznego V–III w. p.n.e., a może nawet i jeszcze wcześniejszych czasów. Ze względu na pewne archaiczne – jej zdaniem – rozwiązania budowlane, oba grobowce można ewentualnie zaliczyć do grona najwcześniejszych trackich grobowców kopułowych. Jednak teza ta jest jeszcze kwestią dyskusyjną i wymaga potwierdzenia przez dalsze drobiazgowo studia. Sama M. Ruseva też nie przesądza jednoznacznie chronologii. Podaje tylko nową możliwość datacji. Jej zdaniem budowla sepulkralna z miejscowości Propada to grobowiec rodzinny wykorzystywany przez wiele pokoleń. Być może został on zbudowany już przed naszą erą i był potem używany wielokrotnie przez następne pokolenia, natomiast zachowany materiał archeologiczny z II w. n.e. daje nam tylko datę ostatniego wykorzystania budowli w charakterze grobowca, a nie czas jego budowy.

Wszystkie znane dotąd grobowce kopułowe zostały przykryte kurhanem. Typologię nasypów kurhanowych na podstawie ich wymiarów przeprowadził G. Kitov. Wyróżnił on następujące typy³⁹:

- bardzo małe kurhany (wys. 1,6 m, śred. 16 m, objętość około 140 m³) (obecny stan – około 100 m³);
- małe kurhany (wys. 4 m, śred. 30 m, obj. ok. 1260 i 1000 m³);
- średnie kurhany (wys. 8 m, śred. 60 m, obj. ok. 10 000 i 7500 m³);
- duże kurhany (wys. 15 m, śred. 80 m, obj. ok. 23 500 i 25 000 m³);
- bardzo duże kurhany (wys. 25 m, śred. 120 m, obj. ok. 125 000 i 93 750 m³).

Niestety, w stosunku do niektórych obiektów sepulkralnych dysponujemy zaledwie lakonicznymi informacjami. I tak w przypadku grobowca – świątyni Šušmanec, w jednej z publikacji znalazła się tylko mało precyzyjna informacja, iż przykrywający go kurhan jest „gigantyczny”⁴⁰. Dopiero później podano, że wysokość nasypu kurhanowego wynosi około 20 m, a jego średnica sięga prawie 100 m⁴¹. Wobec powyższego można zatem tylko ogólnie stwierdzić, iż większość kurhanów, pod którymi znajdują się grobowce kopułowe, plasuje się wśród nasypów małych oraz średnich.

Przeważająca część grobowców kopułowych na obszarze Tracji została zbudowana z kamienia. Zaledwie w przypadku nielicznych obiektów zastosowano również cegłę (Kazanlyk⁴² oraz oba grobowce w miejscowości Koprinka⁴³, Kesteleva Mogila). Niestety, w wielu publikacjach naukowych dotyczących budownictwa sepulkralnego w Tracji

³⁸ Ruseva 2000.

³⁹ Kitov 1993f, s. 53.

⁴⁰ Kitov 1997, s. 32.

⁴¹ Kitov, Agre 2002, s. 155.

⁴² Patrz: tab. I: 9.

⁴³ Patrz: tab. I: 10, 11.

brak bliższych informacji na temat rodzaju kamienia, z którego wykonano daną budowlę. Trudno zatem pokusić się o jakieś zestawienie ogólne, jak w przypadku grobowców tak zwanego macedońskiego typu, gdzie można stwierdzić, że materiałem budowlanym był przede wszystkim wapień⁴⁴.

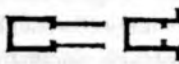

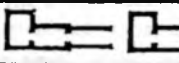
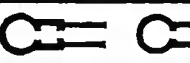

Problemem wciąż jeszcze czekającym na rozwiązanie w archeologii trackiej jest sprawa typologii i klasyfikacji konstrukcji grobowych. Dotąd brakuje bowiem jednolitych kryteriów, w myśl których należałoby ujednoczyć fachową terminologię. Z tego też powodu najważniejsza część grobowca, miejsce, gdzie znajdował się pochówek, nazywana jest: „komorą grobową”, „centralną komorą grobową”, „centralnym pomieszczeniem”, „centralną kamerą” itd. Podobnie jest z pomieszczeniami dodatkowymi. Nazywa się je mianem „przedpokoju”, „przedsionka”, „kamery”, „pomieszczeniem przedgrobowym” lub po prostu „pierwszym pomieszczeniem”. Stosunkowo najprostsza kwestia terminologiczna odnosi się do dromosu (korytarza), ale i tutaj, w przypadku szczególnie źle zachowanych obiektów, istnieją rozbieżności czy dane pomieszczenie było na przykład „przedsionkiem” czy też może „dromosem”. Uporządkowania tego swoistego chaosu podjęła się swego czasu M. Ruseva. Kwestie te zostały ostatnio przez nią przypomniane w książce wydanej w roku 2000⁴⁵. Jej propozycja wydaje się logiczna z punktu widzenia architekta. Definiuje ona zatem centralną komorę grobową („centralna kamera”) jako całkowicie zamkniętą przestrzeń. Komorę przedgrobową („kamera”) traktuje również podobnie, czyli też jako zamkniętą przestrzeń. Z kolei przedsionek, jej zdaniem, to pomieszczenie prostopadłe w stosunku do osi budowli, całkowicie otwarte z jednej strony⁴⁶. Ogólnie można się z tym zgodzić. Tak jest rzeczywiście w przypadku budowli typowych. Jednak kiedy mamy do czynienia z bardziej skomplikowanym planem budowli grobowej, pojawiają się już pewne komplikacje. Autorka, opisując na przykład grobowiec z przekryciem kolebkowym w miejscowości Sveštari, nazywa pomieszczenie znajdujące się przed komorą centralną „przedsionkiem”⁴⁷, a nie „komorą” („kamera”). Jest to określenie całkowicie poprawne, choć sprzeczne z zaproponowaną przez nią wcześniej definicją przedsionka. Pomieszczenie, o którym mowa, ma bowiem w planie kształt zbliżony do kwadratu i nie ma otwartej przestrzeni z jednej strony. Zatem klasyfikacji oraz typologii nie można opierać wyłącznie na kryteriach architektonicznych, ale przede wszystkim trzeba uwzględnić kontekst archeologiczny i wynikający z niego problem przeznaczenia i funkcji, jaką pełnił w grobowcu każdy jego segment. Dlatego też powyższe koncepcje są przyjmowane dość ostrożnie przez archeologów. Niemniej jednak w niniejszym szkicu spróbujemy sklasyfikować i omówić wybrane grobowce kopułowe występujące na ziemiach zamieszkałych przez Traków, według schematu zaproponowanego przez M. Rusevą.

⁴⁴ Hatłas 2002a, s. 105.

⁴⁵ Ruseva 2000.

⁴⁶ Ruseva 2000, s. 45.

⁴⁷ Ibidem, s. 134–135.

	A	B	
1			1
			
2			2
			
			
			

Klasyfikacja grobowców trackich (wg Ruseva 2000)

Pierwszą grupę stanowią konstrukcje składające się z jednego podstawowego pomieszczenia, będącego zarazem centralną komorą grobową (typ B1)⁴⁸. Można tutaj wyróżnić dwa warianty:

- komora grobowa bez pomieszczenia dopełniającego;
- komora grobowa z pomieszczeniem dopełniającym.

Do pierwszego wariantu zaliczamy trzy obiekty z Ljaskova⁴⁹, Malko Belova⁵⁰ oraz z Przylądka Čirakman w pobliżu Kawarny⁵¹. Wszystkie te grobowce zostały wykonane z kamienia. Najmniejszą komorę grobową miał obiekt z Przylądka Čirakman (pomieszczenie ma „nieprawidłowy” elipsowaty kształt – 1,9 × 1,2 m). Większe rozmiary miało pomieszczenie okrągłe z Ljaskova (średnica oraz wysokość po 3 m), a największe z Malko Belova (średnica wewnętrzna: 4,65 m). Jako najstarszy datowany jest grobowiec z Ljaskova (V w. p.n.e.⁵²), z Malko Belova na koniec IV w. p.n.e., a z Przylądka Čirakman ogólnie na IV–III w. p.n.e. Najlepiej wykonany grobowiec to konstrukcja z Malko Belova. Ściany komory grobowej zbudowano z dobrze obrobionych bloków kamiennych połączonych ze sobą żelaznymi klamrami, zalanymi ołowiem. Znacznie gorzej prezentuje się za to konstrukcja z Ljaskova, gdzie ściany zbudowano z grubo obrobionych płyt kamiennych, bez zaprawy między nimi. Najmniej okazałe wygląda natomiast grobowiec z Przylądka Čirakman, który został wykonany z miejscowego kamienia łamanego.

Drugi wariant jednokomorowego grobowca (zdaniem M. Rusevej) stanowią konstrukcje składające się z okrągłej komory grobowej oraz pomieszczenia dopełniającego,

⁴⁸ Ruseva 2000, s. 51.

⁴⁹ Patrz: tab. I: 6.

⁵⁰ Patrz: tab. I: 8.

⁵¹ Patrz: tab. I: 20.

⁵² Velkov 1932, s. 418.

którym może być (jak to wynika z rysunku) dromos lub przedsionek (w myśl zaproponowanej wyżej definicji).

Dobrym przykładem konstrukcji składającej się z okrągłej komory grobowej poprzedzonej dromosem jest rozkopany w 1891 r. obiekt w miejscowości Kırklareli – Eriklice (po bułgarsku: Raklica). Wymiary jego poszczególnych elementów są następujące:

- a) pomieszczenie okrągłe (średnica 3,90 m, wysokość 3,15 m);
- b) dromos (długość 2,05 m, szerokość 1,15 m, wysokość 1,82 m) – nie leży on na osi komory grobowej.

Grobowiec został wykonany z dobrze dopasowanych do siebie i obrobionych kamieni. Między poszczególnymi blokami nie stwierdzono śladów jakiegokolwiek zaprawy lub innego spoiwa. Przeciętna długość bloków wynosi 0,62 m. Wejście skierowane jest na południe. Cały dromos przekryty jest od góry ułożonymi horyzontalnie płytami kamiennymi. Między oboma pomieszczeniami nie ma widocznego przejścia. Okrągłe pomieszczenie jest wykonane z 14 rzędów kamieni zbiegających się w górnej części w ulopodobną kopułę. Według zeznań okolicznej ludności, w grobowcu znajdowało się kamienne łożo z pochówkiem męskim. Biorąc pod uwagę inwentarz, obiekt ten datować należy na pierwszą połowę IV w. p.n.e.

Drugą grupę (B2) według klasyfikacji M. Rusevej stanowią konstrukcje grobowe składające się z więcej niż jednej komory. Możemy zatem wyróżnić grobowce dwukomorowe: bez pomieszczenia lub z pomieszczeniem dopełniającym. Przykładem pierwszego wariantu może być konstrukcja sepulkralna z Pärvenec koło Markova. Grobowiec, wykonany z piaskowca, składał się z pomieszczenia okrągłego (ze średnicą przy podstawie 4,20 m i zachowaną wysokością 1,50 m) i prostokątnego przed nim (długości 2,50 m, szerokości 2,20 m i zachowanej wysokości 0,70 m). Niestety, należy on do grona obiektów mocno zniszczonych. Konstrukcja jest zorientowana w kierunku wschód–zachód, z wejściem od zachodu. Zbudowana jest ona z precyzyjnie obrobionych kamiennych bloków związanych horyzontalnie żelaznymi klamrami, zalanymi ołowiem. W pomieszczeniu czworokątnym znaleziono fragmenty dwuskrzydłowych kamiennych drzwi, ozdobionych okrągłymi reliefami imitującymi metalowe gwoździe, o wymiarach: szerokość skrzydła 0,70 m, a wysokość około 1,40 m. Forma kamiennych skrzydeł jest analogiczna z formą brązowych drzwi budowli w kurhanie Mal-tepe. Nie wiadomo, jak wyglądało przekrycie komory czworokątnej, czy zastosowano sklepienie kolebkowe, czy też może, co jest bardziej prawdopodobne, sklepienie pozorne. Pomieszczenie okrągłe było prawdopodobnie zwieńczone ulopodobną kopułą, zaczynającą się powyżej czwartego wertykalnego rzędu. Jej wysokość szacuje się na 4,60 m.

M. Ruseva datuje grobowiec na koniec V – początek IV w. p.n.e.⁵³

I wreszcie najbardziej rozbudowanym typem jest konstrukcja trzykomorowa z pomieszczeniem dopełniającym lub pozbawiona go. Przykładem może służyć grobowiec Mal-tepe koło Mezek.

⁵³ Ruseva 2000, s. 128.

Grobowiec składa się z długiego korytarza (długość 20,65 m, szerokość 1,55 m i wysokość 2,40–2,60 m), z dwóch czworokątnych pomieszczeń i grobu właściwego (okrągła komora przekryta ulopodobną kopułą o średnicy 3,30 m i wysokości 4,30 m). Całość budowli ma długość 29,95 m. Jest ona zbudowana z dużych, regularnych bloków kamiennych o długości 1,80–1,95 m, szerokości 0,80 m i wysokości 0,34 do 0,38 m. Bloki te są wykonane z niezbyt twardego kamienia, który występuje w trzech różnych kolorach.

Najważniejszym elementem składowym grobowca Mal-tepe jest oczywiście jego pomieszczenie okrągłe, zwieńczone ulopodobną kopułą. Ściany wykonane są z dobrze obrabionych i gładko do siebie przylegających kamieni. Wejście do niego jest zamykane podwójnymi, masywnymi drzwiami. Na podłodze pomieszczenia okrągłego, dokładnie naprzeciw wejścia, ustawiono łożo-sarkofag wykonane z kamiennego monolitu. Po obu stronach sarkofagu znaleziono dwie kamienne urny.

Grobowiec Mal-tepe datowany jest na połowę IV w. p.n.e.

Omówione wyżej pokrótce konstrukcje sepulkralne to zdaniem archeologów poprzednich generacji wyłącznie grobowce. Tak interpretowano budowle tego typu przez długie lata. Jednakże z czasem zaczęto zastanawiać się, czy jedyną przyczyną aranżowania z tak dużym pietyzmem miejsc ostatniego spoczynku wielmożów trackich była wyłącznie chęć zabezpieczenia i ochrony zwłok.

Poszczególni władcy, będący zarazem wybitnymi przedstawicielami arystokracji plemiennej, pochowani w grobowcach kopułowych, za życia z reguły sprawowali najwyższe funkcje kapłańskie. Po swej śmierci byli więc oni w wielu wypadkach ubóstwiani⁵⁴. Z czasem zaczęła przeważać wśród badaczy opinia, iż wznoszone dla władców budowle pośmiertne były niejednokrotnie zarazem mauzoleami, świątyniami, heroonami. Obecnie pewne zapatrywania i koncepcje idą jeszcze dalej i mówi się wręcz o architekturze kultowej⁵⁵. Sugeruje się, że niektóre budowle, jak na przykład Starosel – kurhan nr 5⁵⁶ mogły być świątyniami, w których, lub w pobliżu których, złożono doczesne szczątki wybitnych władców – w tym przypadku może nawet tak znakomitego dynastę, jakim był Sitalkes.

Już sam kurhan, który przykrywał grobowiec, miał swą daleko idącą symbolikę⁵⁷. Jest on bowiem idealnym miejscem, w którym możliwe było wskrzeszenie króla-kapłana. Zdaniem G. Kitova⁵⁸, sprzed ponad dwudziestu lat, budowniczo wie rozgraniczali grobowiec od nasypu kurhanowego. Sama konstrukcja grobowa, według opinii tego badacza, miała być ostatnim domem zmarłego, natomiast kurhan – jego pomnikiem. Zatem często konstrukcja grobowa znajdowała się nie w geometrycznym centrum nasypu kurhanowego, a w jego peryferii. Nie wiadomo jednak, czy nie był to tylko celowy

⁵⁴ Zjawisko to jest znane z różnych obszarów świata starożytnego. Na gruncie polskim już wiele lat temu na ten fakt zwrócił uwagę Jerzy Łanowski: „Zmarły król staje się bogiem w wielu kulturach, a formy mieszkania, świątyni, grobu są w swych założeniach tożsame” (Łanowski 1964, s. 140).

⁵⁵ Ruseva 2000.

⁵⁶ Patrz: tab. I: 31.

⁵⁷ Bliżej na temat symbolicznej i ideologicznej roli grobowców trackich szukaj w innych moich tekstach oddanych ostatnio do druku (patrz: bibliografia na końcu niniejszego tekstu).

⁵⁸ Kitov 1977.

zabieg, związany z odciążeniem konstrukcji lub ułatwieniem dostępu do grobowca współplemioncom oddającym zmarłemu herosowi cześć podczas wielokrotnych odwiedzin⁵⁹. O tym, że grobowce trackie były niejednokrotnie odwiedzane przez żywych, najwymowniej świadczą wytarte progi w niektórych z tych budowli. Obecnie G. Kitov wyraża pogląd, iż świątynie były zlokalizowane w peryferiach kurhanów lub też dostęp do nich umożliwiały długie korytarze, które dawały stały dostęp do obiektu. Zdaniem bułgarskiego badacza wiele takich świątyń ma dobrze opracowane fasady, których sens byłby niezrozumiały, gdyby były one przysypane piaskiem. W takich to właśnie świątyniach składano szczątki wybitnych przedstawicieli arystokracji plemiennej lub ubóstwianych po śmierci władców – i w ten sposób świątynia przekształcała się w grobowiec i mauzoleum⁶⁰. W przypadku takiego stanowiska deprecjonuje się jednak podstawową funkcję budowli kopułowych jako grobowców, co wprowadza niepotrzebne niejasności. Najprostszym zatem rozwiązaniem jest nazwanie grobowców–świątyń mianem heroonów. Zaslugą G. Kitova było też wprowadzenie do trakologii terminu „grobnó sãorãżenie”, który spotkał się z dobrym przyjęciem w nauce i został powszechnie zaakceptowany.

Jest możliwe, że upowszechnianie się grobowców kopułowych w starożytności należy wiązać z renesansem myślenia symbolicznego⁶¹. Sama kopuła przekrywająca okrągłą komorę grobową symbolizowała najprawdopodobniej niebo, a rozety na niej – gwiazdy⁶². Na terenie Tracji z treścią symboliczną z pewnością mamy do czynienia w konstrukcji znajdującej się wewnątrz kurhanu Šušmanec. Niektórzy badacze próbują nawet interpretować trackie konstrukcje sepulkralne jako symboliczne odwzorowanie modelu świata⁶³.

Zdaniem M. Rusevej, grobowce z prostokątną (lub kwadratową) w planie centralną komorą grobową przeznaczone były dla zmarłego i jego materialnego świata w kontekście ginącej i przemijającej przyrody. Natomiast grobowce z okrągłą komorą grobową – czyli grobowce kopułowe – należy wiązać z rytuałami odnoszącymi się do nieśmiertelności i wieczności człowieka oraz wszechświata⁶⁴. W związku z tym kwadratowa (czworokątna) w planie komora grobowa była przeznaczona tylko dla władców, wodzów, królów, którzy niezależnie od swego majątku i prestiżu nie zostali heroizowani. Natomiast okrągła w planie komora jest centralnym pomieszczeniem świątyni, w którym oddawano cześć i sprawowano kult konkretnego lub mitycznego króla-kapłana, czyli herosa⁶⁵. Jest to koncepcja dość oryginalna, ale nie poparta żadnymi solidnymi dowodami. Należy ją więc traktować wyłącznie jako pewną spekulację intelektualną. Ma rację N. Theodosiev, który nie widzi związku pomiędzy kształtem centralnej komory grobowej (okrągła bądź prostokątna) a jej kultowym charakterem. Najważniejszy jest, jego zdaniem, fakt,

⁵⁹ Ibidem, przyp. 11.

⁶⁰ Kitov 2003a, s. 13.

⁶¹ Wujewski 1995, s. 140. Zdaniem tego badacza zmarły znajdował się symbolicznie w centrum wiecznego kosmosu.

⁶² Wujewski 1995.

⁶³ Ruseva 1995.

⁶⁴ Ruseva 2000, s. 76, 77.

⁶⁵ Ruseva 2000, s. 77.

że dany obiekt był używany i odwiedzany przez dłuższy czas po złożeniu zwłok. I to stanowisko wydaje się obecnie najbardziej logiczne⁶⁶.

Grobowce kopułowe wraz z dużą częścią obiektów prostokątnych, z uwagi na swe rozmiary i zaawansowany technicznie sposób budowy, stanowią grupę budowli nazywanych powszechnie grobowcami monumentalnymi⁶⁷.

Ostatnio w sprawie przeznaczenia grobowców monumentalnych zabrał głos w dyskusji K. Kisăov⁶⁸. Badacz ten doszedł do wniosku, iż niezależnie od dużej liczby rozkopanych monumentalnych budowli kultowych przykrytych nasypem kurhanowym ich funkcja wciąż jeszcze nie jest jasna, choć w większości publikacji wiąże się je z instytucją królewską i określa jako grobowce, mauzolea, heroony i świątynie. Jego uwagę zwrócił prosty fakt, że w wielu monumentalnych grobowcach odkrytych na terenie Tracji brakuje kategoriycznych wyznaczników obrządku szkieletowego lub kremacji. Nie można zatem, zdaniem K. Kisăova, wszystkich grobowców pozbawionych pochówku interpretować jako obrabowanych w przeszłości. Brakuje w nich śladów sugerujących penetrację danego grobowca. Często wejścia do obiektów są „zapieczętowane”, a konstrukcja pozostaje całkowicie nienaruszona. Zdaniem K. Kisăova jest nielogiczne, aby rabusie cennych „bogactw królewskich” zabierali z grobowców także rozkładające się szczątki ludzkie. Nawet w ograbionych grobowcach powinno się spotkać podczas badań archeologicznych przynajmniej część pochówku, niezależnie od miejsca jego położenia i stanu zachowania. Jest też wręcz niedorzeczne, aby rabusie po splądrowaniu grobu zamurowywali go i naprawiali kurhan. Nasuwa się zatem szereg poważnych wątpliwości, czy mamy w takim przypadku rzeczywiście do czynienia z rabunkiem. Pewne okoliczności bardziej wskazują na umyślne wyniesienie zmarłego z grobowca, razem z darami pogrzebowymi i pochowanie go w innym miejscu na stałe. Można przypuszczać, zdaniem bułgarskiego badacza, że monumentalne założenia grobowe pod nasypem kurhanowym były budowane dla czasowego złożenia zwłok i oddania czci zmarłemu, po czym ich drzwi były „zapieczętowywane” i zasypane. Natomiast ślady wielokrotnego otwierania i zamykania drzwi oraz wytarcie kamiennych progów, według opinii K. Kisăova, są rezultatem często odbywających się obrzędów w ciągu długiego czasu. Silnie wytarte progi wskazują, że w obrzędach uczestniczyła duża liczba osób, najprawdopodobniej cała ludność danej ekumeny.

Moim zdaniem, wytarte progi rzeczywiście jednoznacznie świadczą o wielokrotnym i długotrwałym odwiedzaniu komory grobowej przez większą liczbę osób. Zgadzam się też z tym, że w uroczystościach uczestniczyła z pewnością spora liczba osób, może nawet całe plemię. Sakralny charakter budowli sepulkralnej sprawiał, że stawała się ona dla danej społeczności centrum swoistego mikrokosmosu. Trzeba však zauważyć, że grobowce, nawet monumentalne, nie nadają się do tego, aby pomieścić większą liczbę osób.

⁶⁶ Theodossiev 2000.

⁶⁷ Z obszaru Tracji znamy ponad 80 monumentalnych grobowców datowanych na okres V–III w. p.n.e. Tylko nieliczne obiekty można przyporządkować chronologicznie II–I w. p.n.e. (por. Theodossiev 2000, s. 435).

⁶⁸ Kisăov 2001.

Już same korytarze (dromosy) są na tyle wąskie, że pozwalają najczęściej wyłącznie na ruch tylko w jednym kierunku. Osoby, które weszły do grobowca, musiały go najpierw opuścić, aby zrobić miejsce następnym pątnikom. A więc chyba bardziej prawdopodobny jest taki scenariusz, że choć w uroczystościach brała udział duża liczba osób, to dostęp do komory grobowej mieli raczej tylko wybrani (członkowie rodziny zmarłego – nieliczni przedstawiciele arystokracji sprawujący często jednocześnie funkcje sakralne). Inaczej takie uroczystości musiałyby trwać całymi tygodniami. Cały obszar świątyni-grobowca stanowił na pewno okręg święty, do którego dostęp był najczęściej zarezerwowany raczej tylko dla wybranych.

Reasumując, należy stwierdzić, że liczba poznanych dotąd trackich grobowców kopułowych jest już znaczna i wynosi obecnie 34 lub nawet 35, jeśli konstrukcję w kurhanie Ostruša Mogiła też zaliczymy do tej kategorii. Obiekty te pełniły nie tylko funkcję miejsca ostatniego spoczynku, ale miały także swój daleko idący wymiar sakralny wynikający z wierzeń religijnych, mitologicznych i zapatrywań eschatologicznych Traków. Jednoznaczne określenie ich wielorakich funkcji jest zadaniem przyszłych badań i studiów.

Grobowce kopułowe w Tracji są niezwykle cennym i wszechstronnym źródłem do badania wielu aspektów kultury trackiej. Jako szczególnie cenne wypada w tym miejscu wspomnieć konstrukcje sepulkralne ozdobione cennymi malowidłami: Tjulbeto oraz Alexandrovo. Natomiast rozkopanie latem 2004 r. w Dolinie Kazanłyckiej kurhanu Goljama Kosmatka ogromnie wzbogaciło naszą dotychczasową wiedzę na temat złota w Tracji oraz wytworności wyposażenia grobowego trackich wielmożów.

Tabela 1

Grobowce kopułowe znajdujące się na obszarze zamieszkałym przez Traków (konstrukcje typowe)

Lp.	Miejscowość lub nazwa własna grobowca
1	2
1.	Rozovec (Rahmanli) ⁶⁹
2.	Kırklareli-Eriklice ⁷⁰ (Raklica) (plan nr 22)
3.	Dolno Levski ⁷¹
4.	Kurt-Kale ⁷² (plan nr 2)
5.	Mal-tepe ⁷³ (plan nr 5)
6.	Ljaskovo ⁷⁴

⁶⁹ Bolgarija, „Carigradski vestnik” 1851, nr 29 (31 Mart), s. 114; Izvestija iz Kalofer, „Mirozrenie”, Wien, kn. 5, 1851, s. 80, 81; Škorpil 1898, s. 123–129; Filov 1934, s. 158–171, 231; Mansel 1943, s. 39; Mikov 1955, s. 21; Hatłas 1997, s. 311 nr 3; Ruseva 2002, s. 139 nr 41; Theodossiev 2005.

⁷⁰ Hasluck 1910, s. 76–79; Mansel 1943, s. 37, 39; Mikov 1955, s. 17; Onurkan 1988, s. 4, nr 4; Yilmaz 1996, s. 9–10; Hatłas 1997, s. 314, nr 23; Ruseva 2002, s. 143, 144 nr 44.

⁷¹ Mikov 1942, s. 29; 1955, s. 21; Hatłas 1997, s. 311 nr 4; Ruseva 2002, s. 139, nr 42.

⁷² Filov 1937b, s. 79–83; Hatłas 1997, s. 313, nr 12; Ruseva 2002, s. 149, 150, nr 47.

⁷³ Filov 1937a, s. 300–304; 1937b, s. 7–79; Hatłas 1997, s. 312, 313, nr 11; Ruseva 2002, s. 163–166, nr 55; Kitov, Agre 2002, s. 149, 150.

⁷⁴ Velkov 1932, s. 418; Mikov 1955, s. 21; Hatłas 1997, s. 310, nr 2.

1	2
7.	Kırkırelı B ⁷⁵ (plan nr 13)
8.	Malko Belovo ⁷⁶ (plan nr 12)
9.	Tjulbeto – Kazanlık (Kazanlık) ⁷⁷ (plan nr 16)
10.	Koprınka – kurhan nr 2 (grobowiec nr 1) ⁷⁸ (plan nr 18)
11.	Koprınka – kurhan nr 3 ⁷⁹ (plan nr 19)
12.	Jankovo – kurhan nr 1 ⁸⁰ (plan nr 3)
13.	Jankovo – kurhan nr 2 ⁸¹ (plan nr 4)
14.	Kırkırelı – Karakoç ⁸² (plan nr 6)
15.	W pobliżu wsi Akvıran, w okręgu Pınarhisar ⁸³
16.	Pärvenec koło Markovo ⁸⁴ (plan nr 9)
17.	Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 1 (Osmanova Mogila) ⁸⁵
18.	Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 2 (Osmanova Mogila) ⁸⁶
19.	Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 3 ⁸⁷ (plan nr 21)
20.	Przylądek Čirakman w pobliżu Kawarny ⁸⁸
21.	Kutluca – zachodnia Bitynia ⁸⁹ (plan nr 17)
22.	Strelca ⁹⁰ (plan nr 11)
23.	Ravnogor – kurhan I, grobowiec 1 ⁹¹ (plan nr 7)
24.	Ravnogor – kurhan IX, grobowiec nr 2 ⁹² (plan nr 8)
25.	Goljama Arsenalka ⁹³ (plan nr 1)

⁷⁵ Mansel 1943 s. 37–41; Onurkan 1988, s. 3; Yılmaz 1996, s. 8, 9; Hatlas 1997, s. 315, nr 24; Ruseva 2002, s. 151, 152 nr 48.

⁷⁶ Velkov 1942, s. 37–44; Mikov 1955, s. 19; Venedikov, Gerasimow 1978, s. 32, 33; Hatlas 1997, s. 310, nr 1; Ruseva 2002, s. 138, nr 40.

⁷⁷ Mikov 1953; Czarnicka 1956; Mikov 1955; Vasilev 1958; Canova, Getov 1970; Żiwkova 1981; Hatlas 1997, s. 312, nr 10; Ruseva 2002, s. 157, 158, nr 51; Kitov, Agre 2002, s. 150, 151.

⁷⁸ Mikov 1955, s. 21, 22; Čičikova 1957b, s. 129–150; Hatlas 1997, s. 313, nr 13; Ruseva 2002, s. 155, 156, nr 50.

⁷⁹ Mikov 1955, s. 22, przyp. 1; Čičikova 1957b, s. 134, 135, przyp. 16; Hatlas 1997, s. 313, nr 14; Ruseva 2002, s. 145, 146, nr 45.

⁸⁰ Dremsizova 1955; Mikov 1955, s. 22; Hatlas 1997 s. 311, nr 5; Ruseva 2002, s. 159, 160, nr 52.

⁸¹ Dremsizova 1955; Mikov 1955, s. 22; Hatlas 1997, s. 311, nr 6; Ruseva, s. 161, nr 53.

⁸² Firatli 1964, s. 211, 212; Onurkan 1988, s. 5; Yılmaz 1996, s. 10, 11; Hatlas 1997, s. 315, nr 26.

⁸³ Firatli 1964, s. 212.

⁸⁴ Kitov 1989b, s. 39–40, przyp. 23; 1990a, s. 117; 1996a, s. 40, przyp. 35; Hatlas 1997, s. 314, nr 20; Ruseva 2000, s. 123–128; 2002, s. 153, 154, nr 49.

⁸⁵ Kitov 1990a, s. 116–121; Hatlas 1997, s. 313, nr 15.

⁸⁶ Kitov 1990a, s. 116–121; Hatlas 1997, s. 314, nr 16.

⁸⁷ Kitov 1990a, s. 116–121; Hatlas 1997, s. 314, nr 17.

⁸⁸ Kitov 1990a, s. 116–121; Hatlas 1997, s. 314, nr 18.

⁸⁹ Mansel 1974; Hatlas 1997, s. 315 nr 25; Ruseva 2002, s. 178, 179, nr B 5.

⁹⁰ Kitov 1977; 1979; Hatlas 1997, s. 311, nr 7; Ruseva 2002, s. 147, 148, nr 46; Kitov, Agre 2002, s. 151, 152.

⁹¹ Kitov 1989a; 1989b; Hatlas 1997, s. 311, nr 8.

⁹² Kitov 1989a; 1989b; Hatlas 1997, s. 312, nr 9.

⁹³ Kitov 1996a; 1996b, s. 14–16; 1996d, s. 9, przyp. 46; Hatlas 1997, s. 314, nr 22; Kitov, Agre 2002, s. 153.

1	2
26.	Šušmanec ⁹⁴ (plan nr 15)
27.	Mogilata na Grifonite ⁹⁵ (plan nr 14)
28.	Starosel – kurhan nr 1 ⁹⁶ (plan nr 20)
29.	Starosel – kurhan nr 5 ⁹⁷
30.	Aleksandrovo ⁹⁸ (plan nr 10)
31.	Goljama Kosmatka ⁹⁹
32.	Măgliž – Kesteleva Mogila ¹⁰⁰
33.	Măgliž – Račeva Mogila ¹⁰¹
34.	Graf Ignatievo ¹⁰²

Tabela 2

Grobowce kopułowe znajdujące się na obszarze zamieszkałym przez Traków
(konstrukcje nietypowe)

Lp.	Miejscowość lub nazwa własna grobowca
1.	Ostruša Mogila ¹⁰³ (plan nr 23)

Tabela 3

Grobowce kopułowe znajdujące się na obszarze zamieszkałym przez Traków
(konstrukcje niepewne chronologicznie)

Lp.	Miejscowość lub nazwa własna grobowca
1.	Propda ¹⁰⁴
2.	Miškova Niva ¹⁰⁵

⁹⁴ Kitov 1997; 1999; Kitov, Agre 2002, s. 155–158.

⁹⁵ Kitov 1997; 1999; Kitov, Agre 2002, s. 153.

⁹⁶ Kisăov 2001, s. 20, 21–23.

⁹⁷ Kitov 2000a; 2002b; Ovčarov 2000, s. 113, 114; Kisăov 2001, s. 20; Kitov, Theodossiev 2003.

⁹⁸ Kitov 2002a, 2002c; Kitov, Theodossiev 2003.

⁹⁹ Kitov, Dimitrova 2005, s. 154–155.

¹⁰⁰ Kitov, Dimitrova 2005, s. 153.

¹⁰¹ Kitov, Dimitrova 2005, s. 153.

¹⁰² Informację o tym obiekcie zawdzięczam uprzejmości pana N. Theodossieva z Sofii.

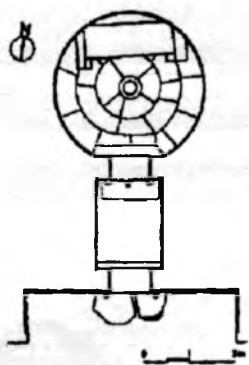
¹⁰³ Kitov 1993c; 1993d; 1993e; 1994c; 1994g; 1994j; 1999; Kitov, Agre 2002, s. 161–163; Hatlas 1997, s. 314, nr 19.

¹⁰⁴ Delev 1985, s. 74–84; Ruseva 2000, s. 89–95; 2002, s. 140–142, nr 43.

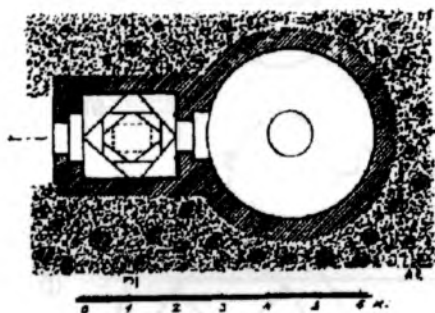
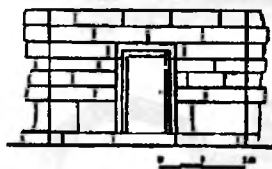
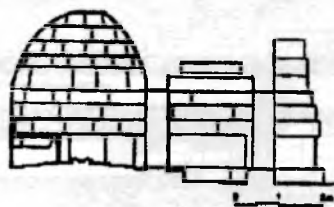
¹⁰⁵ Delev 1985 s. 74–84; Ruseva 2000, s. 96–108.

PLANY

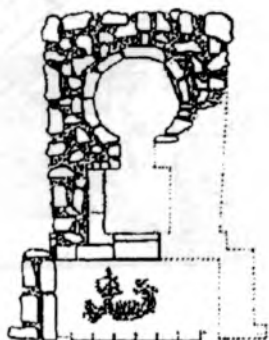
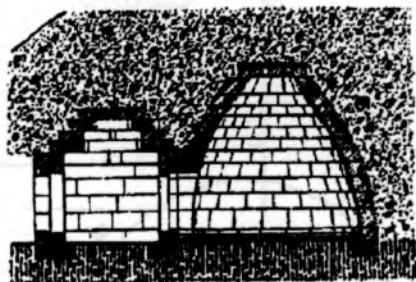
Grobowce kopułowe w Tracji (V–III w. p.n.e.)

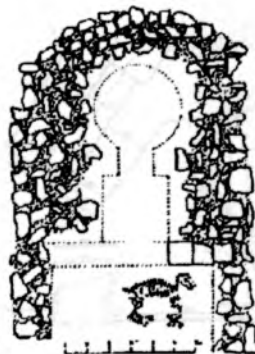
1

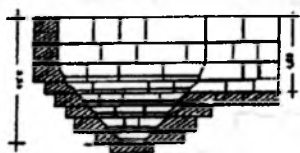
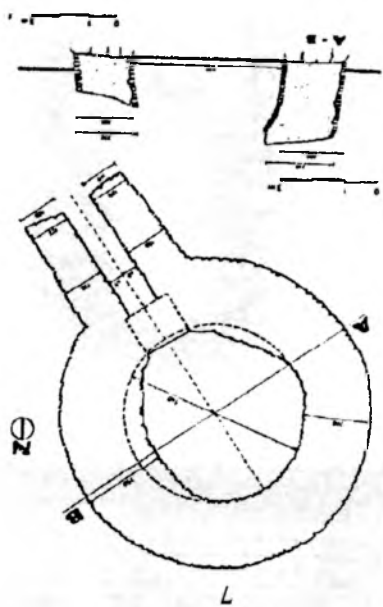
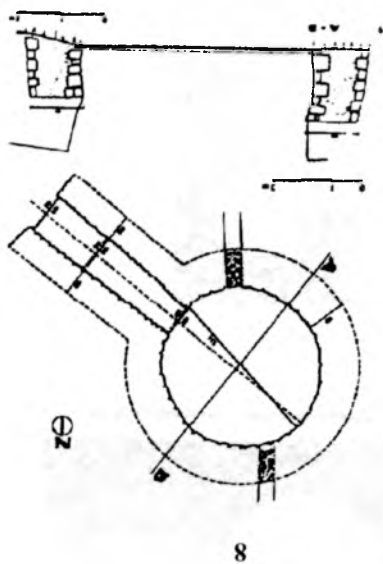
2

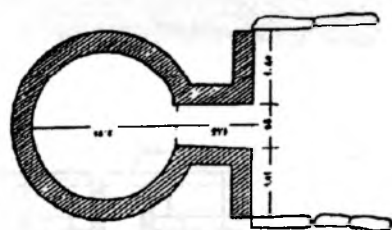
3

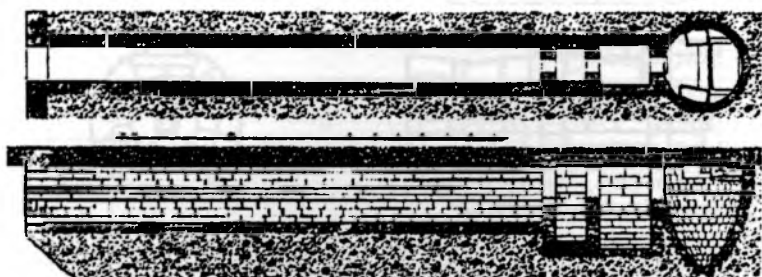
4

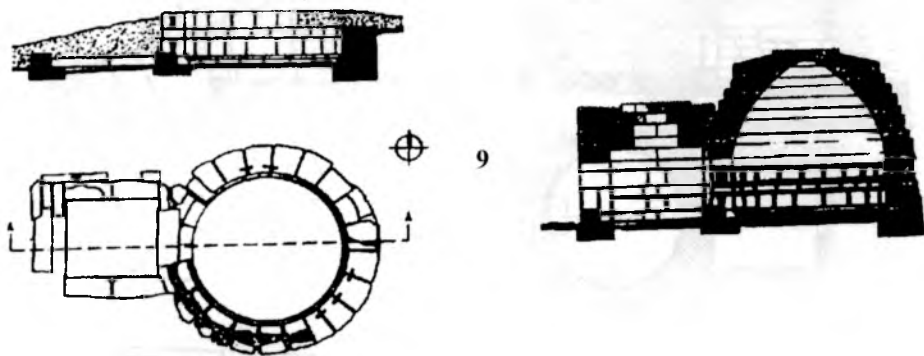

9

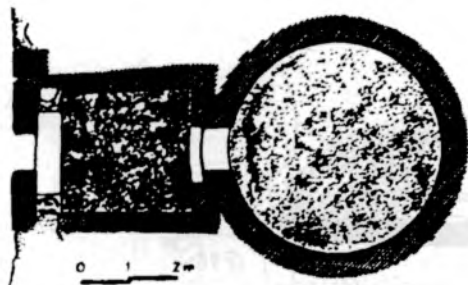
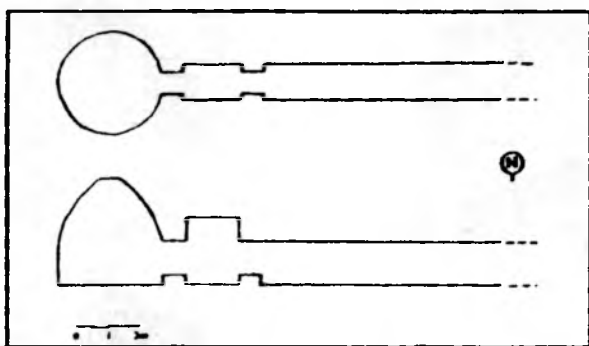

5

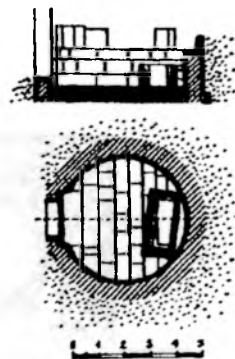

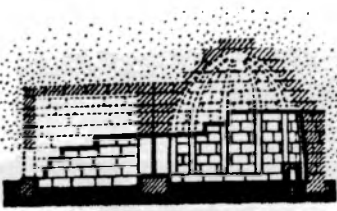
10

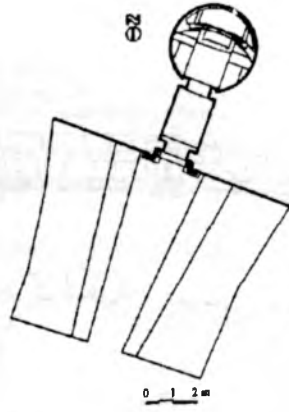
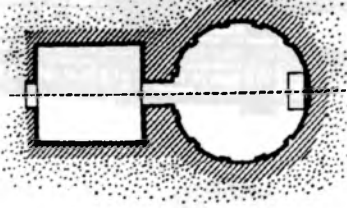
11

12

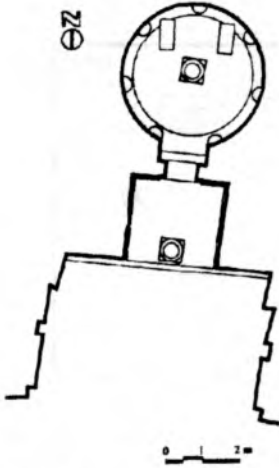

13

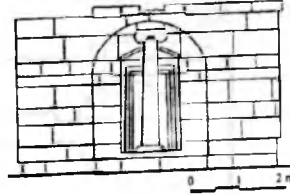

14

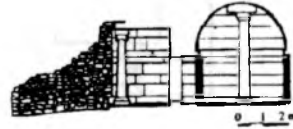
0 1 2 m

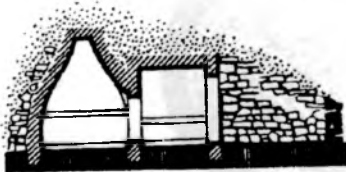
15

0 1 2 m

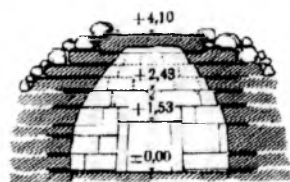
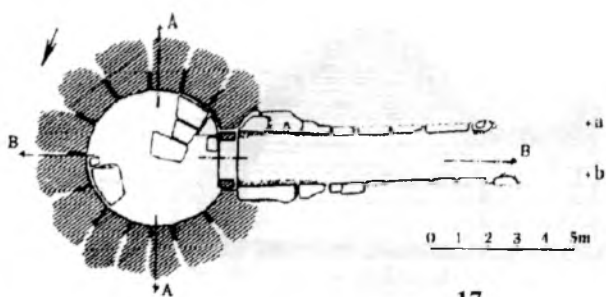

0 1 2 m

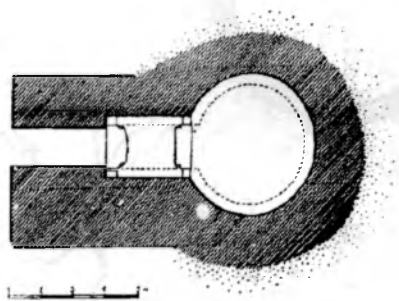

16

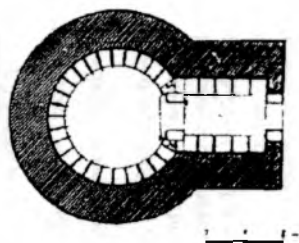

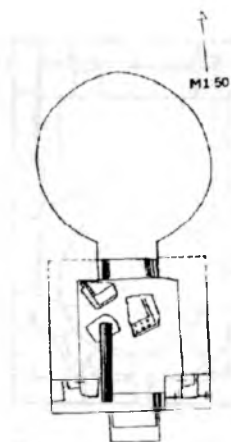
17

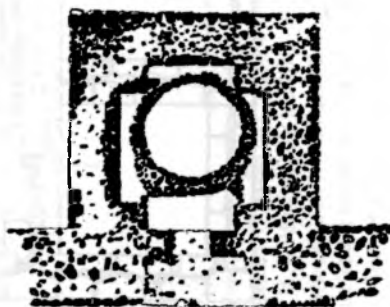
18

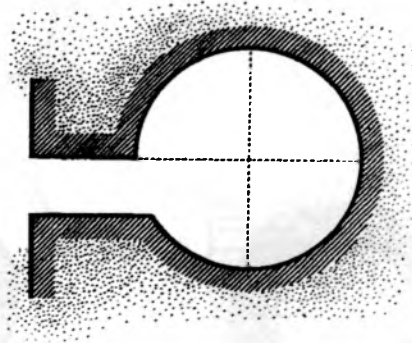
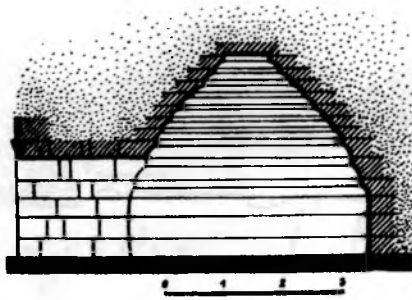
19

20

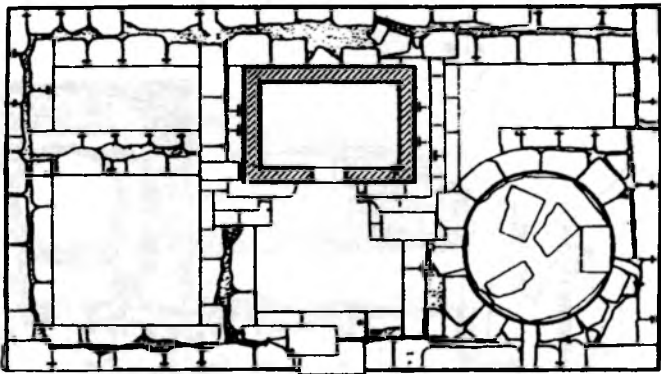
21

22

23

⊖ Z

0 1 5m

Lokalizacja grobowców kopułowych w Tracji (V–III wiek p.n.e.)

Karte 1. Verbreitung der Kuppelgräber in Thrakien (5.-3. Jh. v.u.Z.)

1 – Rozovec, 2 – Kırklareli – Eriklice, 3 – Dolno Levski, 4 – Kurt-Kale, 5 – Mal-tepe, 6 – Ljaskovo, 7 – Kırklareli B, 8 – Malko Belovo, 9 – Kazanlak, 10 – Koprinka – kurhan nr 2 – grobowiec nr 1, 11 – Koprinka – kurhan nr 3, 12 – Jankovo – kurhan nr 1, 13 – Jankovo – kurhan nr 2, 14 – Kırklareli – Karakoç, 15 – Pärvenec kolo Markova, 16 – Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 1 Osmanova Mogila, 17 – Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 2, 18 – Przylądek Kaliakra w pobliżu Kawarny, grobowiec nr 3, 19 – Przylądek Bożurec Ćirakman w pobliżu Kawarny, 20 – Kutluca – zachodnia Bitynia (obiekt ten znajduje się poza prezentowaną mapą), 21 – Strelča, 22 – Ravnogor – kurhan I, grobowiec nr 1, 23 – Ravnogor – kurhan IX, grobowiec nr 2, 24 – Starosel – mogiła nr 5, 25 – Šipka-Šejnovo (Ostruša Mogila), 26 – Goljama Arsenalka, 27 – Šušmanec, 28 – Mogiła na Grifonite, 29–30 – w pobliżu Płowdiw (domniemane grobowce), Starosel mogiła nr 1, 32 – Akviran w okręgu Pınarhisar, 33 – Aleksandrovo. Niniejsza mapka nie zawiera trzech ostatnio odkrytych grobowców kopułowych w Tracji, oznaczonych w tabeli 1 numerami 32–34

BIBLIOGRAFIA

- Akyurt İ. Metin
1998 *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri* [Zus. Bestattungssitten Anatoliens im zweiten vorchristlichen Jahrtausend], Ankara.
- Archibald Z.H.
1998 *The Odrysian Kingdom of Thrace*, Oxford.
- Bittel K.
1942 *Kleinasiatische Studien*, „Istanbuler Mitteilungen“ F. 5, Istanbul.
- Botušarova L., Kolarova V.
1961 *Kupolna grobnica pri Plovdiv* [Réf.: Le tombeau à coupole des environs de Plovdiv], *Izsledvanija v cest na K. Škorpil*, Sofija, s. 279–296.
- Bučinski D.
1952 *Mogilen grob pri s. Liljače*, „Izvestija na Archeologičeskija Institut“ 18, s. 364–365.
- Canova G., Getov L.
1970 *Trakijskata grobnica pri Kazanlak*, Sofija.
- Čičikova M.
1957a *Cupola Tumuli in Thrace*, „Bulgaria today“ nr 19–20, s. 35,36.
1957b *Pojava i upotreba na tuchlata kao stroitelni material u trakite v kraja na IV i nacaloto na III v. pr. n. era*, „Izvestija na Archeologičeskija Institut“ 21, 1957, s. 129–150.
- Conczewa M.
1979 *Sztuka ziemi trackiej*, Warszawa.
- Czarnecka J.
1956 *Grobowiec w Kazantyku*, „Dawna Kultura“ nr 4, s. 276–288.
- Danov Ch.M.
1976 *Althrakien*, Berlin.
- Delev P.
1985 *Two tholos tombs at Malko Tirново*, „Tracia Pontica“ II, 1985, s. 74–84.
- Dremsizova Cv.
1955 *Nadgrobni mogili pri selo Jankovo* [Réf.: Tumuli près du village de Jankovo], „Izvestija na Archeologičeskija Institut“ 19, s. 61–83.
- Filov B.
1937a *The Bee-hive Tombs of Mezek*, „Antiquity“ 11, s. 300–304.
1937b *Kupolnite grobnici pri Mezek* [Zus.: Die Ausgrabungen bei Mezek und Svilengrad], „Izvestija na Bălgarskija Archeologičeskij Institut“ 11, s.1–116.
- Firatli N.
1964 *Explorations in Thrace*, „Annual of the Archaeological Museums of Istanbul“ No 11–12, s. 211, 212.
- Fol A.
1972 *Političeska istorija na Trakite. Kraja na vtoroto hiljadoletie do kraja na peti vek predi novata era* [Sum.: Political History of the Thracians (from the Second Millenium to the Fifth Century B.C.)], Sofija.
1975 *Trakija i Balkanite prez rannoelinističeskata epocha* [Sum.: Thrace and Balkans in the Early Helleic epoch], Sofija.
1990 *Politika i kultura v drevna Trakija* [Réf.: Politique et culture en Thrace antique], Sofija.
1997 *Trakijskijat kosmos*, „Problemi na Izkustvoto“ 30, 3–4, s. 10–13.
- Gajdukevič V.F.
1971 *Das Bosporanische Reich*, Berlin – Amsterdam.
1981 *Bosporiskie goroda (Ustupčatyje sklepy. Ellinističeskaja usad'ba. Ilurat)*, Leningrad.
- Gerogescu V., Lascu S.
1995 *Callatis-Mangalia 2500 micromonografie*, Mangalia.

- Gergova D.
1996 *Obredät na obezsmärtjavaneto v drevna Trakija* [Sum.: The rite of the immortalization and the tumuli in Sveshtari], Sofija.
- Getov L.
1991 *Trakijski grobnici v chinterlanda na Sevtopolis prez eliničeskata epoha* [Sum.: Thracian tombs in the hinterland of Seuthopolis during the hellenistic age], (w:) *Sbornik trakijskata kultura prez eliničeskata epoha v Kazanlāškija kraj*, Kazanlāk, s. 40–46.
- Hasluck F.W.
1910 *A Tholos Tomb at Kirk Kilisse*, „The Annual of the British School at Athens” 17, s. 76–79.
- Haftas J.
1997 *Der ägäisch-anatolischer Kontext der thrakischen sepulkralen Bauwerke (V–III Jh. v. Chr., (w:) The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanta-Mangalia-Tulcea 20–26 May 1996*, vol. I, Institut Român de Tracologie, Bucharest, s. 310–320.
2002a *Grobowce trackie tak zwanego „macedońskiego” typu na obszarze Bulgarii oraz Turcji europejskiej w późnej epoce żelaza – uwagi wstępne* [Sum.: The Thracian tombs so-called „Macedonian” type in Bulgaria and European part of Turkey in the late iron age. Some initial remarks], (w:) *Studia nad kulturą antyczną II*, Opole, s. 95–115.
2002b *Konstruktionsreiche Grabanlagen der thrakischen Aristokratie (5.-3. Jh. V. Chr)*, (w:) *Thrace and the Aegean. Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia – Yambol, 25–29 September 2000*, vol. II, Sofia, s. 487–499.
2003 *Kultowa interpretacja grobowców arystokracji trackiej w „złotym wieku” rozwoju budownictwa sepulkralnego* (w druku).
2004 *Symboliczna, ideologiczna i propagandowa wymowa trackich grobowców kopułowych (V–III wiek przed Chr.)*, [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności: Materiały Konferencji PTH, Rzeszów 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki i P. Berdowski, Rzeszów, s. 171–183.
- Hoddinott R.F.
1981 *The Thracians*, London.
- Irimia M.
1984 *Morminte plane şitumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV–II î.e.n.) şi problema apartenenţei lor etnice* [Zus.: Flach- und Hügelgräber aus dem Küstengebiet der Dobruscha (4.–2. Jh. V.u.Z.) und ihre ethnische Zugehörigkeit], „Thraco-Dacica” vol. 5, 1–2, s. 64–83.
- Kisäov K.
2001 *Trakijski mogilen nekropol kraj Starosel, občina Hisarja* [Sum.: Thracian mound necropolis near Starosel municipality of Hissaria], „Godišnik na Archeologičeski Muzej Plovdiv” 10, s. 20–50.
- Kitov G.
1977 *Trakijska grobnica-mavzolej kraj grad Strelča*, „Vekove” 1, s. 12–21.
1979 *Trakijskite mogili kraj Strelča*, Sofija.
1980 *Stilevaja charakteristika pamjatnikov frakijskogo iszkustva s zoomornymi izobrazenijami*, „Pulpudeva” 3, Sofija 1980, s. 165–176.
1987 *Proučvanijata na trakijski nadgrobnni mogili v Bālgarija*, „Vekove” g. 16, s. 35–43.
1988a *Svešten darove v trakijska mogila kraj Ravnogor v Rodopite*, „Izkustvo” 38, s. 40–48.
1988b *Svidetelstva na trakijskata kultura pri Ravnogor*, „Vekove” kn. 4, s. 24–30.
1989a *Archeologičeski otkritija kraj Ravnogor v Rodopite*, „Rodopi” kn. 1, s. 37–39.
1989b *Kupolnite grobnici pri Ravnogor v Rodopite* [Réf.: Les sepulcres à coupoles près de Ravnogor dans les Rhodopes], „Archeologija” 31, kn. 3, s. 28–40.
1990a *Kupolnite grobnici na nos Kaliakra i nos Ćirakman kraj Kavarna* [Sum.: Tholoi on Cape Kaliakra and on Cape Ćirakman near the town of Kavarna], (in:) *Acta Associationis Internationalis Terra Antiqua Balcanica*, 4, Serdicae, s. 116–121.

- 1990b *Nadgrobnite mogili v Rodopite i gornite tečenija na Marica. Mesta i Struma*, (w:) *Trakijska kultura v Rodopite i gornite porecija na rekite Marica, Mesta i Struma*, Smoljan, s. 45–55.
- 1993a *Bogatstvata na trakijskrite vladeteli. Izložba, posvetena na 100 godišninata na Nacionalnija arheologičeski muzej pri BAN*, „Izkustvo” kn. 4, s. 2–4.
- 1993b *Grobnica*, (w:) *Kratka enciklopedija trakijska drevnost*, Sofija, s. 73–74.
- 1993c *Newly-discovered Equipment in the Thracian Tumular Necropolis near Shipka and Sheynovo*, „Orpheus” 3, s. 9–25;
- 1993d *Novootkritata trakijska grobnica-mavzolej kraj Šipka v Kazanlășko (Pārva predvaritelna publikacija)*, „Izkustvo” kn. 7, s. 2–5.
- 1993e *Otkritijata v trakijskija mogilen nekropol Šipka-Šejnovo*, „Izkustvo” kn. 2, s. 26–27.
- 1993f *Trakijskrite mogili*, „Thracia” 10, s. 39–80.
- 1994a *Dolinata na carete v Kazanlășkata kotlovina* [Sum.: The Kazanluk Plain: the valley of the kings], „Anali” 1, nr 2–3, s. 46–76.
- 1994b *Neues aus der alten Welt. Ein neuentdecktes Thrakisches Fürstengrab bei Kazanlāk (Südbulgarien)*, „Das Altertum” vol. 39, s. 287–300.
- 1994c *Novi pametnici na trakijskata kultura ot mogilnija nekropol Šipka-Šejnovo v Kazanlășko* [Sum.: Newly discovered monuments of thracian culture from the tumuli in the vicinity of Shipka and Sheynovo (Kazanluk Region)], (w:) *Pārvi meždunaroden simpozium „Sevtopolis”*, „Nadgrobnite mogili v jugostočna Evropa”, Veliko Tārnovo, s. 105–115.
- 1994d *Predvaritelni rezultati ot razkopkite na Goljamata mogila kraj s. Mādrec, v rajona na „Marica-Iztok”* [Sum.: Excavation of the „Goljamata Mogila” near Madretz, Maritza – Iztok Region (Preliminary Report)], (w:) *Marica-Iztok. Arheologičeski proučvanija*, t. II, Sofija, s. 157–160.
- 1994e *Razkopki v „Goljamata mogila” kraj s. Mādrec, Chaskovsko* [RÉS.: Fouilles dans le tumulus „Goliamata mogiila” prez v. Madrez arrondissement de Haskovo], „Izvestija na Muzeite ot Jugoiztočna Balgarija” 17, s. 93–100.
- 1994f *Trakijskata arheologija i pametnicite ot Loveškija kraj* [Sum. Thracian archaeology and the monuments in the Lovech Region], „Anali” 1, s. 18–44.
- 1994g *Trakijski grobnično-kultov kompleks v mogilata Ostruša kraj Šipka*, „Problemi na Izkustvoto” 4, s. 13–20.
- 1994h *Trakijski mogili v chinterlanda na Sevtopolis* [RÉS.: Tombeaux thraces dans l’hinterland de Sevtopolis], (w:) *Poselišten život v drevna Trakija*, Jambol, s. 85–93.
- 1994i *Trakijskrite mogili v Bālgarija*, „Godišnik na Departament Arheologija – NBU” 1, s. 67–85.
- 1994j *Vladetelska grobnica ot trakijskija mogilen nekropol Šipka-Šejnovo* [Sum.: Ruler’s tomb from the thracian burial-mound necropolis Shipka-Sheynovo], „Minalo” 1, s. 5–14.
- 1995 *Trakološka ekspedicija za mogilni proučvanija (TEMP) prez 1992–1994 g* [RÉS.: Expédition de recherches de tumuli thraces (ERTT) en 1992–1994], „Arheologija” 37, kn. 4, s. 54–61.
- 1996a *Mogilata Goljama Arsenalka (Monumentalna trakijska kupolna grobnica v nekropola Šipka – Šejnovo)* [RÉS.: Le tumulus Goliama Arsenalka (Une tombe monumentale thrace à coupole dans la nécropole de Shipka-Sheynovo)], „Arheologija” 38, kn. 4, s. 31–42.
- 1996b *Novootkriti trakijski dinastični grobnici v Kazanlășko*, „Epochi” g. 4, kn. 1, s. 5–25.
- 1996c *Sašova mogila (Monumentalna neograbena trakijska grobnica mežd Šipka i Jasenovo)* [RÉS.: Sašova mogila: une tombe monumentale thrace non pillée entre Šipka et Jasenovo], „Arheologija” kn. 2–3, s. 9–22.
- 1996d *Slavčova mogila kraj s. Rozovo, Kazanlășko (Monumentalna trakijska grobnica)* [RÉS.: Slavčova Mogila. Une tombe monumentale thrace près du village de Rozovo, dans la région de Kazanlāk], „Arheologija” 38, kn. 1, s. 1–9.
- 1996e *The Thracian Valley of the Kings in the Region of Kazanluk*, „Balkan Studies” 37, 1, Thessaloniki, s. 1–34.
- 1997 *Bulgarie: Tombes monumentales thraces*, „Archéologia” (Paris), N° 338, s. 28–35.

- 1999a *Forma, sādāržanie i prednaznačenje na trakijskite mogili* [Sum.: Shape, Contents and Purpose of the Thracian Tumuli], „Starini” nr 1, s. 47–56.
- 1999b *Royal insignia, tombs and temples in the valley of the Thracian rulers*, „Archaeologia Bulgarica” y. 3, 1, s. 1–20.
- 2000a *Trakijski kultov centār Starosel* (folder), b. m.
- 2000b *The Valley of Thracian rulers* (folder), b. m.
- 2002a *Aleksandrovo – grobnica-mavzolej sās stenopisi*, „Problemi na Izkustvoto” 35, kn. 1, s. 15–17.
- 2002b *Trakijski kultov kompleks v Starosel*, Varna.
- 2002c *Aleksandrovska grobnica* [Sum.: A Tholos-tombs near the village of Alexandrovo], „Anali” g. 9, broj 1, s. 50–81.
- Kitov G., Agre D.
2002 *Vāvedenie v trakijskata archeologija*, Sofija.
- Kitov G.
2003a *Dolinata na trakijskite vladeteli (I)*, „Archeologija” g. 44, kn. 1, s. 13–28.
- 2003b *Dolinata na trakijskite vladeteli (II)*, „Archeologija” g. 44, kn. 2, s. 28–42.
- Kitov G., Theodossiev N.
2003 *I colori dei Traci*, „Archeo” 29, nr 8(222), s. 34–47.
- Kitov G., Dimitrova N.
2005 *Dolina na trakijskite vladeteli (proučvanija prez 2004 g.)*, „Archeologičeski Otkritija i Razkopki prez 2004 g.”, Sofija, s. 154–155.
- Kojčeva K.
1994 *Nadgrobnni mogili v centralnija Baklan* [Sum.: Tumuli in the central Balkan Range], (w:) *Pārvi meždunaroden simpozium „Sevtopolis”. „Nadgrobnite mogili v jugostočna Evropa”*, Veliko Tārnovo, s. 89–98.
- Kubczak J.
1978 *Kurhany arystokracji scytyjskiej* [Sum.: Barrows of the Scythian Aristocracy], Poznań.
- Łanowski J.
1964 *Szlakiem siedmiu cudów starożytności*, Warszawa.
- Mansel A.M.
1939 *Grabhügelforschung in Ostthrakien*, „Izvestija na Bālgarskija Archeologičeski Institut” 13, s. 154–189.
- 1941 *Grabhügelforschung im östlichen Thrakien*, „Archäologischer Anzeiger”, s. 119–187.
- 1943 *Trakya – Kirklareli Kkubbeli Merazları ve Sahte Kubbe ve Kemmer Problemi* [Zus.: Die Kuppelgräber von Kirklareli in Thrakien], Ankara.
- 1974 *Das Kuppelgrab von Kutulca (West-Bithynien)*, „Thracia” 3, s. 207–220.
- Megalitite v Trakija...*
1976 *Megalitite v Trakija, Trakijski pametnici* [Rēs.: Monuments thraces I. Les mégalithes en Thrace], t. 1, Sofija.
- 1982 *Megalitite v Trakija* [Sum.: Thracian monuments III. The megaliths in Thrace II – Pontic Thrace], č. 2. *Trakija Pontika, Trakijski pametnici*, t. 3, Sofija.
- Mikov V.
1942 *Proizhod na nagrobnite mogili v Balgarija*, „Godišnik na Narodnija Muzej” 7, s. 16–31.
- 1953 *Antičnata grobnica pri Kazanlāk*, Sofija.
- 1955 *Proizhodāt na kupolnite grobnici v Trakija* [Proischoždenie kupolnych grobnic vo Frakii], „Izvestija na Archeologičeskija Institut” 19 (Sbornik Gavril Kacarov, čast II), s. 15–48.
- Onurkan S.
1988 *Doğū Trakya tümülüsleri maden eserleri*, Ankara.
- Ovčarov D.
1961 *Mogilni pogrebenija pri s. D. Rosica, Tārgovištko*, „Archeologija” g. 3, kn. 4, s. 61–67.
- 2000 *Archeologičeski vesti*, „Archeologija” g. 41, kn. 3–4, s. 113–116.

- Ovčarov D., Bogomirova R.
2001 *80 godini Bălgarski archeologičeski institut* [Sum.: 80 years Bulgarian Archaeological Institute], „Archeologija” g. 42, kn. 3–4, s. 5–15.
- Petrov T., Venedikov Iv., Kuzupov B.
1960 *Antičnata grobnica kraj Pomorie (kuchata mogila)*, Burgas.
- Preda C.
1962 *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia – Callatis*, „Dacia” (Nouvelle série) 6, s. 157–172.
- Ruseva M.
1995 *Opit za tălkuvane na pogrebalnite pametnici v Trakija kato model na sveta* [Sum.: An essay on interpretation of the burial monuments in Thrace as a model of the word], „Anali” kn. 1–2, s. 28–38.
2000 *Trakijska kultova arhitektura* [Sum.: Thracian cult architecture], Jambol.
2002 *Trakijska grobična arhitektura v bălgarskite zemi prez V–III v. pr.n.e.*, Jambol.
- Škorpil H. i K.
1898 *Mogili*, Plovdiv.
- Steingraber St.
1999 *Grabarchitektur und Grabmalerei in Thrakien und im vorrömischen Italien – eine vergleichende Studie*, „Problemi na Izkustvoto” kn. 4, s. 53–68.
2000 *Arpi – Apulien – Makedonien: Studien zum unteritalischen Grabwesen in hellenistischer Zeit*, Mainz.
- Stojanov T.
1990 *Grobničnata arhitektura v Severoiztočna Trakija v svetlinata na kontaktite s Mala Azija (VI–III v. pr. n.e.)*, (w:) *Acta Associationis Internationalis Terra Antiqua Balcanica*, 4, Serdicae, s. 122–133.
- Theodossiev N.
1995 *The Sacred Mountain of the Thracians*, „Thracia” 11, s. 371–384.
2000 *Monumental Tombs and Hero Cults in Thrace during the 5th–3rd centuries B.C.*, (w:) *Héros et héroïnes dans les mythes et les cultes grecs. Actes du Colloque organisé à l'Université de Valladolid du 26 au 29 mai 1999*, Liège, Kernos, Suppl. 10, s. 435–447.
2002 *The beehive tombs in ancient Thrace and their connection with funerary monuments in Macedonia and Thessaly*, „Ancient Macedonia” 7 (w druku).
- Tsetschladze G.R.
1998 *Who built the Scythian and the Thracian Royal and Elite Tombs?*, „Journal of Archaeology” 17, 1, s. 55–92.
- Văleva J.
1994 *Trakijski i makedonski monumentalni grobnici*, „Problemi na Izkustvoto” 1994, 3, s. 55–62.
1999 *Architekturna ukrasa na Sveštarskata grobnica i stroitelnata tradicija na grăckata ojkumene*, „Thracia Antiqua” 10, s. 205–226.
- Vasilev A.
1958 *Kazanlăškata grobnica*, Sofija.
- Velkov I.
1932 *Iz gankite na Rodopite*, „Balgarska misal” 7, s. 416–421.
1942 *Novootkrita kupolna grobnica pri s. Malko Belovo*, „Godišnik na Narodnija Muzej” 7, s. 37–44.
- Venedikov I., Gerasimov T.
1976 *Sztuka tracka*, cz. 1, Warszawa.
1978 *Sztuka tracka*, cz. 2, Warszawa.
- Wujewski T.
1995 *Symbolika architektury greckiej* [Sum.: Symbolism of greek architecture], Poznań.
- Yılmaz Z.
1996 *Kırklareli Tümülüsleri*, Kırklareli.
- Żiwkowska L.
1981 *Grobowiec tracki w Kazanyku*, Warszawa.

KUPPELGRÄBER IN THRAKIEN (5.-3. JH. V.U.Z.)

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert die wichtigsten Auffassungen zu Genese und Auftreten der Kuppelgräber im antiken Thrakien. Gegenwärtig kennen wir 34 derartige Objekte. Nur bei einem davon – Ostruša Mogila – ist die Sachlage kompliziert. Da es jedoch höchstwahrscheinlich mit einer Kuppel überdeckt war, zähle ich diese Konstruktion auch zu den Kuppelgräbern. Alle uns interessierenden Grabanlagen befinden sich auf den heutigen Territorien Bulgariens und der Türkei. Lange wurden diese sepulkralen Konstruktionen nur als Gräber interpretiert. Heute wissen wir, daß viele von ihnen gleichzeitig Tempel waren. So muß die genaue Interpretation der thrakischen Kuppelgräber noch weiterhin Gegenstand wissenschaftlicher Forschungen sein.

Übersetzt von Jan Schuster